BIJDRAGEN TOT DE SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH.

DOOR

H. KERN.

Over 't gebruik van *n* en *an* als bestanddeelen
van een volzin.

In 't Kawi-Balineesch Woordenboek drukt v. d. Tuuk zich omtrent de functie van *n*, N° 2, aldus uit: „vóór e. stamw. of de in 't passief optredende vorm, een substantief en 't vaakst vóór een actief-verbaal substantief, in pl. v. d. neusklank, die 't actief kenschetst“. De hier gegeven omschrijving is juist, voor zoover ze gaat, maar niet volledig, in zooverre geen gewag wordt gemaakt van een onderscheid dat het spraakgebruik maakt tusschen de constructies met of zonder *n*.

Als voorbeeld geeft het Wdb. o. a.: (*hana ta*) rare *němang siki n-pangiděrakěn cakra*. Dit is toch niet eenvoudig „zes knapen draaien een rad“, of „zes raddraaiende (zonder klem) knapen“, maar, naar ons spraakgebruik: daar waren „zės knapen, die een rad draaiden“, waarbij 't voorzindeel met stemverheffing, klem en een korte rust na „knapen“ wordt uitgesproken, en het volgende iets lager, maar toch met zekeren nadruk.

Ditzelfde is ook van toepassing op gevallen waarin *n* niet gevolgd wordt door een stamwoord, een substantief, enz., als in 't Wdb. vermeld, maar door afgeleide actiefvormen. Bijv. *hana' n angidung*, *hana' n amet jamur*, sommigen zongen een lied, sommigen (anderen) zochten kampernoeljes; B. K. 35. *Hana-n* is eig. „er waren die“. Doch men vindt ook: *hana' n gaganamārgga*, *hana' n padāti*, er waren er, die door de lucht, er waren er, die te voet gingen, A. W. 21, 9; aangehaald in K. B. Wdb. I, 19, waar men voorbeelden vindt van *hana' n-hana' n*, nu eens — dan weēr (anders gezegd: soms-soms); bijv. *hana' n awās*, *hana' n samar*, nu eens zichtbaar, dan weēr onmerkbaar, Sum. 1, 13; *hana' n* herhaald is: „nu hier, dan daar“, vertaling van Skr.

tatra tatra. Ofschoon *n* oorspronkelijk niet bij hana behoort, maar bij 't volgende woord, is aan te nemen dat door 't veelvuldige van de constructie, *n* enclitisch bij hana is getrokken.

Een voorbeeld dat *n* gevolgd wordt door een stamvorm, of wat op hetzelfde neerkomt, door den vorm die ook in 't passief optreedt, levert: samangkana lawasa-nya'n hiđěpa lara ghātaka, zoo lang moge het duren dat hij doodspijn ondervinde; KO.I. Lawasnya kan opgevat worden als „de duur er van“, maar ook als „de duur van hem“. Dat *n* ook vóór een vorm met infix um kan staan, blijkt uit: kepwan ri de-nya'n tumama mareng dalěm, verlegen hoe zij 't moesten aanleggen om in 't paleis binnen te komen, BK. 51. De-nya leeft in 't Njav. voort als $\eta a n g g a = \omega \eta a n \eta a n$ doch verkeerdelijk opgevat als bestaande uit den en den gen. van 't vnw.

Waarom in een der voorgaande voorbeelden anglayang, in een ander tumama gebruikt is, laat zich gereedelijk verklaren, daar in 't eerste geval een imperfectief, in het tweede een perfectief op zijn plaats is. Doch waarom hiđep, en niet anghiđěp? Zoover ik heb kunnen nagaan, vordert het spraakgebruik den stamvorm, die tevens als passiefvorm optreedt, wanneer een als bepaald gedacht object genoemd of bedoeld wordt. Zeer gewoon zijn de uitdrukkingen nton, nđěngö, bij 't zien, bij 't hooren (of: bij 't gezien, bij 't gehoord worden), als vertaling van Skr. dr̥ṣṭwā, çrutwā, doch met een bepaald object, uitgedrukt of gedacht; nton dus z. v. a. „het, hem, haar, enz. ziende“.

Tot de in 't KBWdb. aangehaalde voorbeelden behoort: mangkana ta lwir ni panah bhagawān Bhiṣma an tumaněm ing lěmah ri tělasnya-n alap hurip nikang dyah Çweta, op zulk een wijze plantte zich (drong) de schicht van Bhiṣma in den grond, na 't leven van jonker Çweta genomen te hebben, Bhiṣmap. Ri tělasnya, na afloop er van, daarna; ri tělasnya-n, nadat. Hier wordt dus door *n* de overgang bewerkt van een demonstratief begrip in een relatief. Evenzoo is bijv. apa, wat? waarom? apan, omdat, dewijl, want (oorspronkelijk een relatief, gelijk ook in 't Fransch car). Door 't veelvuldig voorkomen van deze verbinding is apan tot één woord geworden. Dat evenwel de *n* oorspronkelijk niet bij apa, maar bij 't volgende zinbestanddeel behoort, blijkt bijv. uit apa tan, omdat niet. Hetzelfde is op te merken bij on „indien“, dat uit *o* + *n* is samengegroeid, want „indien nu“ is opwan. Natuurlijk behoort de *n* evenmin oorspronkelijk bij tan

terwijl de nadere bepaling gezegde wordt ¹. De vraag of wij niet tweërlei *n* moeten aannemen, zal later een voorwerp van onderzoek uitmaken.

Uit *lwir ni panah Bh. an tumanēm ing lēmah* blijkt, dat het feitelijke onderwerp van *tumanēm* overgebracht is naar 't voorzindeel, en verbonden als genitief met *lwir*, Evenzoo in *karāṇa nira nahōmhōm mwang D.*, de reden, dat hij (eig. de reden van hem dat hij) met *D.* raadpleegde, *BY. 4, 5; nāhan hetu nira n-wijil prihatin*, dat (eig. zoo) was de oorzaak, dat zij bedroefd naar buiten kwam. *Smar.*; *karāṇa nira n-wijil okēr*, dat was de reden, dat zij ontroerd naar buiten kwam, ald.; *nāhan hetu nireki cīghra n-umijil*, dat was de reden (van haar in deze omstandigheden), dat zij weldra naar buiten kwam, *Sutas. Eñjing kāla nira n-lumampah sadulur*, de ochtend was de tijd, dat zij met haar gezellen op weg toog; wij zouden zeggen: 'smorgens vróeg, toog zij op weg, *Smar.* Waarom wordt hier de afgeleide vorm *lumampah*, gelijk in 't voorgaande voorbeeld *umijil* gebezigd, terwijl op de twee vorige plaatsen de stamvorm *wijil* staat, alsook in *an tumanēm*? Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is de regel deze, dat de stamvorm gebruikt wordt wanneer een bepaling volgt waarop nadruk valt; doch een afgeleide vorm, als een bepaling (die bij omzetting in een naamwoordelijke constructie, gezegde zou worden) waarop nadruk valt voorafgaat. Een duidelijk voorbeeld is: *matang yan kita 'n-tēkā usēn*, opdat gij gauw zoudt komen, *Ādip*; hier valt nadruk op *usēn*; evenzoo zal het de bedoeling zijn van den schrijver om op *prihatin* en *okēr* hierboven nadruk te leggen.

In overeenkomstige gevallen wordt een 1ste of 2de pers., wanneer die het feitelijk onderwerp is, natuurlijk ook als genitief met *hetu*, *karāṇa*, e. dgl. verbonden. Dus *hetu ningwang mapangguh*, de reden dat ik een samenkomst (met *U*) heb, *Rām. 19, 30*. Al ontbreekt hier *n*, de plaatsing van 't eigenlijke onderwerp is dezelfde; *karāṇāntāt anēmu suke mēne*, (het) zal de oorzaak zijn dat gij hier (op aarde) geluk deelachtig wordt; ald. Doch ook *nāhan hetunya k-amwit*, dat is de reden er van dat ik afscheid neem, *31*. In *ikana matangnya tan katēmu denta*, dat is de reden dat hij niet door u aangetroffen is geworden, *Rām. 5, 84*, blijkt niet of met *matangnya ta'n* bedoeld is „de reden er van dat hij

¹ Vgl. Roorda, *Jav. Gr.* §§ 221, vg. 474; 505; 517.

niet" of "de reden van hem dat niet"; zonder ontkenning zou het heeten: *matangnya'n katěmu*. Duidelijk "er van" is *nya* wederom in *ya matangnya k-ojar hita*, dit is de reden dat ik goeden raad geef, 24, 37; en *matangnya ta g-langghana*, de reden dat ik niet weerstreef (of: overtreed), 3, 12. *K* (g) en *t* zijn verkorte voornaamwoordsvormen, die in een afhankelijk zinsdeel op zich zelf reeds "dat ik" en "dat gij" beteekenen kunnen of althans zoo te vertalen zijn. In overeenkomstige gevallen zal dus *n*, waar het met "dat hij (zij, het)" te vertalen is, ook een verkort voornaamwoord wezen. Uitvoeriger zal dit punt behandeld worden in een afzonderlijk hoofdstuk over de verkorte voornaamwoordsvormen en hun gebruik. Hier moet alleen de aandacht gevestigd worden op het feit dat in *karapāntāt aněmu* hierboven *at* vervangen zou kunnen worden door *t*. De verhouding van dit *at* tot *t* is dezelfde, althans oogenschijnlijk, als die van *an* tot *n*. In 't voorbeeld *lwir ni panah Bhīṣma an tumaněm* is *an* blijkbaar gelijkwaardig met *n*. Hoe is nu de *a* in *at* en *an* te verklaren?

Wat *an* betreft is op te merken, dat *an* de beteekenissen in zich vereenigt van "dat, terwijl, wat aangaat"; het is synoniem met *yan* en *Njav.* *ṇam*. Bijv. *byaktān*, blijkbaar dat, zeker dat. De verbinding van *byakta* en *an* is zóó innig, dat men het vertalen kan met "zekerlijk". Naast *byaktān* komt in dezelfde beteekenis meermalen voor *byaktan*, uit *byakta* + *n*. Is in dit geval *n* slechts een zwakkere vorm van *an*, gelijk bijv. ook 't lidwoord *ng* van *ang*, of is in *an n* vervat? Dat *n* duidelijk de beteekenis van "dat" als voegwoord van een declaratieven bijzin heeft, is onloochenbaar, wegens een voorbeeld als: *pājarnya'n bubar ing kuṭa*, hij berichtte dat de veste verwoest was, BY. 50, 10; een ander voorbeeld in KBW. I, 511: *riy Ayodhyā tan warah n-alah musuh*; van een verkort voornaamwoord 3^e ps. kan hier kwalijk sprake zijn. Evenmin in: *ikā sopānangku n-lēpasa muliheng Rudrabhawana*, dat is de trap voor mij om verlost te worden (van mijn verlossing uit het ondermaansche) en te komen in Rudra's verblijf, BY. 36, 17; *n* kan geen vnw. zijn van denzelfden persoon, van 1sten ps. *ku*¹. Een ander voorbeeld is *tija bhāgya ko'n kapanggih*, het treft gelukkig dat ik u ontmoet heb, 15, 38. Het onderwerp van 't

¹ Wel zou men het kunnen opvatten als betrekk. vnw. „die". Doch die en dat vallen in een taal, die geen geslachtsonderscheid kent, samen.

passief kapanggih is hier naar 't voorzindeel overgebracht, maar staat niet in den genitief, omdat het niet afhangt van tija bhāgya.

An wordt meermalen gebruikt voor een woord om dit meer nadruk te geven; bijv. mangkana, zoo; anmangkana, zóó, dúś; vgl. *ḡḡḡḡḡḡḡḡ*. In deze functie laat het zich gevoegelijk vergelijken met Sundaneesch nja; bijv. radjana sugih, nja adil, de koning was rijk, (en) rechtvaardig; di sanggut ku oraj nu gěde, nja matih, zij worden gebeten door slangen die groot, vúríg zijn; di kubur teh nja poek, nja njëri, in 't graf is het duister, (en) pijnlijk. Ook in gevallen wanneer nja volgens Coolsma¹ geplaatst wordt „vóór het werkwoord of gezegde, dat een bepaling bij zich heeft“ is het met Oudj. an, n te vergelijken; bijv. ti mana nja asup, van wáár? zijt gij binnengekomen; gös tudjuh taun lilana kakang nja ninggalkön ka njai, het is reeds zéven jaren geleden, dat ik (man) u (vrouw) verlàten heb; bantu-bantu, nja nënėđa ka Gusti nu mahasuci, help mij bidden (= terwijl ik bid; of: bij mijn bidden) tot den hoogheiligen Heer. In al deze voorbeelden en nog andere, die Coolsma aanhaalt, wordt hetgeen de Sundanees aanduidt door voorvoeging van nja door ons uitgedrukt met behulp van den klemtoon; vóór nja hoort men in de Sundaneesche manier van spreken een korte pauze, evenals in onze eigene. Ook komt nja „te staan vóór aanwijzingswoorden, als iyö, eta, kiyö en kitu, zoo het namelijk noodig is daarop klem te leggen“; vgl. anmangkana boven vermeld, hoewel vóór voornaamwoorden 't Oudj. dan ya bezigt; dat dit ya ook gebruikt wordt in gevallen waar 't Sund. nja heeft, zal later ter sprake komen.

Nja is niet hetzelfde woord als an, n, maar gelijkwaardig daarmee en heeft dezelfde syntactische beteekenis. De volgende voorbeelden zullen dit duidelijk maken. Yekān (of yekā'n, dit is niet te zien dewijl yekā op een langen klinker uitgaat) krodha 'n tēḍun ring lēmah, toen, daalde hij, toornig, af op den grond, BY. 17, 1. Op hetzelfde zou neerkomen: „in zijn toorn“; in elk geval valt hier nadruk op krodha, evenzeer als op „daalde af“, terwijl „toen“ met stemverheffing en met een pauze er achter wordt uitgesproken. Yekā walēsku ri lēkaśmu 'n amañcanāśring, dit is het waarmede ik betaald zet de handelwijze van u die herhaaldelijk bedrog pleegdet (of: uwe veelvuldige bedriegelijke handel-

¹ Sund. Wdb. p. 230.

wijze) 48, 61. Het spreekt van zelf dat *n* hier geen verkorte vorm van den 3^{den} ps. kan wezen. Evenmin in: *patyangkwa* (dat ik zou omkomen) *sādhya mu 'n aweh lēpaseng alas göng*, was uw oogmerk met mij in 't groote woud te doen verdwalen (of: terwijl gij mij deedt (of: die mij deedt) verdwalen); ald. *Wēkas mu 'n ahurip*, 't einde van uw leven (letterlijk: 't einde van u dat gij (of: die) leeft), BY. st. 208; volgens den regel staat het feitelijk onderwerp van *ahurip* als gen. in 't voorziendeel. *Ndi 'n ngwang tan guywa denta 'n pangucap*, hóé zou ik niet lachen over hetgeen gij zegt, 28, 3. Evenmin als hier kan *n* terugslaan op een 3^{den} ps. in *dhira 'n lēkas ira*, moedig was hun gedrag (moedig gedroegen zij zich), 29, 7. Hier schijnt *n* overbodig, dewijl *lēkas ira* in plaats kan treden van *n lēkas*; want de substantiefconstructie, in 't Nieuwjav. de eenig gebruikelijke in overeenkomstige gevallen, is niet onbekend in de oudere taal. Door 't gebruik van *n* wordt echter de nadruk verhoogd en tevens bewerkt dat na *dhira* een pauze volgt. Evenzoo in *ndan wyartha 'n kadi tēmpuh ing bañu tibeng wungkal*, doch vruchteloos (zonder uitwerking), als het neerkomen van water vallende op een steen, 19, 25. An zoo gebruikt in: *kunang yathānya 'n saphalān patingkw ari*, *taman samangke ya dēlāha ring jēmah*, en dewijl het voegzaam is, dat ik sterf, zusje, moet het nu maar niet tot later uitgesteld worden, Rām. 21, 47. De substantiefvorm wordt hier vereischt, omdat het in 't nazindeel geplaatste onderwerp van 't gezegde *saphala* niet is „ik“, maar *patingku*; an kan hier kwalijk een andere bedoeling hebben dan *n* in de twee voorgaande voorbeelden. *Yathā* in den zin van „dewijl, daar“ is niet vreemd aan 't Skr. Het is van zelf reeds een betrekkelijk voegwoord, en zoo desnietteenstaande het in 't Oudjav. noodig wordt geacht, het door *n* te laten volgen, dan is het m. i. omdat in onze taal en 't Skr. het gezegde in een relatiefzin den klemtoon krijgt, en 't Oudjav. dit middel niet bezittende, den nadruk op andere wijze aanduidt. Daarom wordt het ontleende *yadi*, indien, ook met *n* geconstrueerd, zoodat het *yadin* wordt; zoo ook *yatanya 'n „opdat“*, terwijl Skr. *yatah*, waaraan *yata* ontleend is, op zich zelf reeds met den optatief „opdat“ beteekent. Bijv. *yatanyan kami muliheng mareng pitṛloka*, opdat wij in de wereld der voorvaderen mogen komen, Ādip.; *yatanyan awēlasāmbēknya*, opdat hij medelijden hebbe in zijn gemoed; *yatanyān hilanga nikang cāpa*, opdat de vloek eindige, 8. Ofschoon *hilang* hier een substantief

is, neemt het toch het conjunctiefsuffix aan; *kunəṅg yatanyan upaṣamā ta tangguhi*, vermaan hem dan (waarschuw hem) opdat hij bedare (d. i. aflate van zijn gewelddadigheden), Rām. 13, 8.

Yadi-'n en yady-an, indien, als, zijn volkomen gelijkwaardig, en worden dus door elkander gebezigd. Bijv. *syapa māsiha len yadin taya dyah*, wie anders zal mij genegen zijn inden gij, vrouwe, er niet meer zijt; Rām. 21, 12; *aparan guṇā ning ratu, yadinpamuharā wirodha*, wat zal de verdienste eens konings zijn, indien hij strijd gaat verwekken, 3, 29; *yadyan kitāmējahaneng Kurunātha bhangga*, indien gij den weerbarstigen Kuruvorst zult dooden, BY. 8, 6. De ontkenning is *yadi ta'n*: *guṇanta aparan guṇanya yadi tan guṇā ning ratu*, waartoe zouden uwe deugden dienen, indien ze niet de deugden zijn eens konings? Rām. 3, 46; zoo ook 72. Niet verschillend van *yadin* en *yadyan* is *yadiyan*; bijv. *yadiyan tuhu mātya lingta mangke*, indien het werkelijk uwe bedoeling is nu te sterven, 21, 13. Hieruit volgt dat *an* en *n* in beteekenis = *yan* zijn. *Yadyapin* is „ofschoon, al ook”; zie voorbeelden in Juynboll's Glossarium op 't Rām.; niet verschillend van *yadyapin* is *yadyapiyan*; bijv. *yadyapiyan tēkā ng musuh*, al moge de vijand komen, Rām. 4, 44. De ontkenkende vorm van *yan* is *ya tan*, niet te verwarren met het bovenbehandelde *yata'n*.

Boven hadden wij een voorbeeld *hetu nireki ċighra'n umijil*; zonder merkbaar verschil: *nāhan marmma nirān ulih*, dat was de reden, dat hij terugkeerde (anders uitgedrukt: van zijn terugkeer; of: om die reden keerde hij terug); BY. 13, 11, *ċighrān tumēḍun*, flúks (of: dra) daalde hij af, st. 198; *ċighrān sahur*, flúks antwoordde hij, st. 79; *ċighrān lumampah*, flúks toog hij op weg; st. 74.

Meermalen is het uiterlijk niet te zien of *n* dan wel *an* gebruikt is; bijv. *ngkān* (of *ngkā'n*) *tinghal sira ri nghulun*, toen wierp hij een blik op mij, BY. st. 104. Hier is *tinghal*, ofschoon het een stamvorm is, toch als werkwoord te beschouwen omdat het gevolgd wordt door den nominatief *sira*; en tevens als bedrijvend, dewijl het een intransitief begrip is, dat, alleen in verbinding met volgend *i* transitieve beteekenis krijgt. Zoo ook in: *ngkā ling nirāntinghali Dāruka*, zoo sprak hij bij 't zien van Dāruka, BY. st. 74.

Een volzin als deze: *hēnəṅgakēna bhaṭārī Čailaputri'n kaworan* (Smar.), kunnen wij vertalen met: „laten wij niet

moet aannemen dat het hier niet de bedoeling is van den spreker om eenigen nadruk op de bijstelling te laten vallen.

Op dezelfde wijze als boven bij 'n pangucap zou ik willen verklaren dezen volzin: Kadi wingsit ing anginte strirat-nān hañangakēna, als ware het 't signaal voor iemand die op de loer ligt om een schoone vrouw te schaken, BY. 4, 14. Het feitelijk onderwerp is als genitief, ing anginte, naar 't voorzindeel overgebracht, gelijk gewoonlijk; striratna is het object van anginte; an hañangakēn is feitelijk = bij 't geschaakt worden; het conjunctief-suffix duidt aan het doel; het behoort onmiddellijk bij striratna, evenals boven npangucap bij Kuru-pati. Wel is waar is vormelijk hañangakēna een passief, dus letterlijk „wjl, of die, geschaakt zal worden“, doch logisch blijft striratna het object van schaking, en tevens grammatisch object van anginte; de agens anginte is 't logisch onderwerp van de voorgenomen handeling des schakers.

Volgt op *n* of an een conjunctief, dan krijgt het natuurlijk de beteekenis van ons „dat“ = „opdat“, of van onzen infinitief met „om te“. Bijv. angēñēbēñēb raras-hati nirān kamēna-ngāngucapa, hij trachtte zijn aandoening te bedwingen, om te kunnen spreken, BK. 69.

Na verschillende gevallen waarin de constructie met *n* en an gebruikelijk is, behandeld en naar beste weten verklaard te hebben, laat ik nog een reeks van andere voorbeelden volgen, waarbij gelegenheid zal bestaan voor opmerkingen van verschillende aard.

Luh ni stri ning ari n-pējah, de tranen van de vrouwen der vijanden die gesneuveld waren, Smar. Iti mangkana de nira 'n paçabda, zoo zeide hij, Hariw. De nira is zoowel „zijn doen“ als „zijn werk, zijn daad“. In de eerste opvatting is de nira 'n p. z. v. a. „zijn zeggen“; in de tweede z. v. a. „hetgeen hij zeide“. Ook hieruit blijkt hoe de omschrijving van een verbaal substantief die van 't zgn. passief denominatief raakt.

Naast elkaar vindt men voorbeelden als de volgende: Ngkā Çwetān umasö masēnghit i pējah ni çūra kālih, toen rukte Çweta voorwaarts, vertoornd over den dood der beide helden; çighrān tandang amāh-gunung, snel viel hij aan als een bergstroom, BY. 11, 1. In den eersten zin valt in onze taal na Çweta een korte rust en een hoogere toon; in çighrān tandang zou çighra gezegde worden, wanneer an tandang door een substantief werd vervangen. Tusschen ngkān mangsö Kuru-

nātha, toen was het, dat de Kuruvorst voorwaarts rukte, 11, 5; yekān angsö sang J., en yekāngsö nira sang Jaya-dratha, BY. 13, 26, vermag ik geen wezenlijk onderscheid te ontdekken, al is het laatste een substantief-constructie, de voorlaatste niet. Çighra'n datēng nrpati Kṛṣṇa rikang ka-datwan, weldra, kwam K. aan in 't paleis, 3, 19. Don ira'n lari mare nrpa Hastina, het doel van zijn gang naar den vorst van Hastina, 2, 3.

Ngkān panggiḥ ācrama nira, daar was het dat zij zijn kluizenarij vond, Smar. Dewijl zijn kluizenarij een bepaald iets is, staat panggiḥ in den vorm die in 't passief optreedt, en vermits geen agens genoemd of door een vnw. aangeduid wordt, zal men het woord ook als grammatisch passief moeten beschouwen, zoodat de letterlijke vertaling is: „daar was het dat zijn kluizenarij gevonden werd.”

Rumuhun kawēs girigirin tēkap i halis nira'n sēdēng cala, eerst bedeesd en eenigszins bang doordat haar wenkbrauw zich juist bewoog, Smar. Ook hier is halis 't onderwerp van 't bewegen overgebracht naar 't voorafgaande zinsdeel en verbonden met tēkap; letterlijk is tēkap i halis nira, door (voor) haar wenkbrauw, n—cala, zich bewegende, die zich bewoog.”

Hana sira wiku sangkeng swargga, wēngi'n para-ngke, er is een priester uit den hemel, die van nacht hierheen gekomen is, Hariw. Wij zouden eenvoudiger zeggen: „van nacht is er een priester uit den hemel hierheen gekomen”; door de plaatsing van de bepaling „van nacht” voorop valt genoeg nadruk op de omstandigheid dat de komst van nacht heeft plaats gehad.

Āpan mamukti wiṣa rakwa'n asiddhakāryya, want men (of: hij) nuttigt vergif, heet het (z. v. a. het is welbekend), wanneer men (of: die) zijn taak niet volbracht heeft (en toch van de gastvrijheid gebruik maakt), BY. 3, 5. Tucapa haji Wirāṭān kāryy ācānangisi wēka, laten wij spreken over vorst Wirāṭa, die (of: terwijl hij) achterbleef, treurig, zijn zoon beweeneende, 12, 1. Baribin manah nira'n inambulan nikang kala rākṣasi, in verwarring was haar geest, als zij door de reuzinnen overstelpt werd, Rām. 8, 108.

Tan wandhya'n mati kārwa, het miste niet dat beiden sneuvelden, BY. 19, 24. Tandwa'n (vl. tandwān) mati, onmiddellijk sneuvelde hij, 23. Meestal staat na een nominatief of accusatief an, na een genitief n, na bijwoorden an, doch een

volstrekt doorgaande regel is dit niet. Sēḍēng ira'n umulih mareng kuṭa, op het pas dat hij naar de veste terugkeerde, 21, 1. Wuwus niki'n amalaku toya, de woorden van hen die om water vroegen, 23, 3. Wētisira'n gilap kadi kilat, haar béén schittert als de bliksem, 37, 3. Ya nimittangku'n wulat ring langit, dat is de reden, dat ik naar 't luchtruim kijk, 19, 1. Kāla Droṇa'n inastwakēn, ten tijde dat Droṇa ingezegend werd, 13, 12. Droṇa is als genitief bedoeld; bij eigenamen en titels blijft het voorzetsel van den genitief dikwijls achterwege. Guhā paḍanya'n umangang, dat waarmede het te vergelijken is terwijl het den mond opent, is een spelonk; anders gezegd: bij 't openen van den mond lijkt het een spelonk, BK. 222, Lāghawa'n paḍa silih-tujuh, met behendigheid staken zij naar malkander, BY. 31, 10. Wēdi'n kantuna, uit vrees van achter te zullen blijven. Saka wēdi nirān kahibēkana toya ikang pari, uit vrees dat de rijst overstroomd zou worden, Ādip.

Aharēp tuminghala ri sang narendrān ḍatēng, begerig om den vorst te zien wanneer hij kwam (of: bij zijn komst), BY. 2, 7. Sang Çwetān dinunung nira'n pamanah ing diwyāstra, op Çweta richtte hij zijn doel, terwijl hij op hem schoot met het hemelsche wapen; anders gezegd: Ç. was het mikpunt van zijn schieten, 11, 4. Ya kāraṇa nirān paçabda ri narāryya K., dat was de reden, dat (waarom) hij tot K. sprak. Rikā sang Kṛṣṇān tinghal ing awangawang n-ton ṛṣigaṇa, toen was het dat Kṛṣṇa naar 't luchtruim blikte, en de Ṛṣischare zag. Byatita'n mangkat, nadat zij vertrokken waren, 36, 2. Ndi'n Çalya tan tulusa sihnya ri H., hóé zou Çalya niet bestendig zijn in zijn genegenheid jegens H.? 35, 9. Vgl. met ndi'n de constructie bij vragende bijwoorden als mana, na iraha gevolgd door nja in 't Sundaneesch. Niṣṭānya'n patēngah, tikang rawi sirēm, ofschoon ze reeds in 't zenith stond, lichtte de zon niet, 42, 9. Akweh manggala sang kṛtārtha'n umulih ring amarabhawana, veel waren de gunstige voortekens, dat de zalig overledene ten hemel gevaren was, ald. Ring apāku'n tanlēgā ring hurip, met welk doel zou ik, vreugdeloos, in 't leven blijven? 50, 19. Hier staat de nominatief aku, want het woord is niet afhankelijk van ring apa. Ri kēdō nira'n lumihate çawa nṛpati, bij haar vasten wil om 't lijk des vorsten te zien, 44, 7. Pinanah ring

gulū'n kalēnggah, hij werd in den nek geschoten, dat hij achterover zeeg (of: „en zeeg achterover“, met nadruk, 31, 25.

Ngkān pojar Karṇa, toen sprak Karṇa, 28, 4. Rikān lumpat mahārṣiṅg lēmah, tóén sprong de groote Rṣi op den grond, 11, 7. Lumpat kan opgevat worden als substantief, want met mahārṣi kan evengoed een genitief als een nominatief bedoeld wezen. Duidelijk den genitief van den agens vindt men in: rāmyān pangdyus ira kuda, genoegelijk (rustig) liet hij de paarden baden, 15, 28. Daarentegen den nominatief in: ndah yekān pangucap sirang Drupadaputri sang Hiḍimbī, doch toen zeide Drupada's dochter tot Hiḍimbī, 19, 17. In een zin als yekān paḍa tumēḍun sakeng ratha, alsdan stegen beiden af van hun wagen, 15, 39, kan er van een genitief geen sprake wezen. Staat het feitelijk onderwerp, hetzij van een passief of van een intransitief in 't nazindeel, dan is licht te verklaren waarom bedoeld onderwerp door den genitief wordt uitgedrukt. Bijv. pājarnya'n bubar ing kuṭa, hij berichtte, dat de veste verwoest was; tūt mārggān (v. l. mārgga'n) larap ing kunang-kunang, langs den geheelen weg, flikkerden de vuurvliegen, BY. 50, 2. Waarom echter pangdyus ira zoo even, naast pangucap sira? M. i. omdat rāmya het gezegde is, waarbij als onderwerp de handeling pangdyus, niet de persoon, behoort. Het verbaalsubstantief, anders genoemd onafhankelijke infinitief, is een tweeslachtig rededeel, deels van werkwoordelijken, deels van naamwoordelijken aard. Met het werkwoord heeft het gemeen dat het 't voorwerp der handeling in den accusatief regeert; met het naamwoord, dat de agens, degene van wien de handeling uitgaat, in den genitief (genitivus subjectivus) staat. In pangdyus ira duidt ira als gen. subj. wel is waarden agens, 't onderwerp van de handeling pangdyus aan, maar niet 't onderwerp van 't gezegde rāmya. Daarentegen is in yekān pangucap sirang Drupadaputri deze niet enkel de agens, maar ook 't onderwerp van 't in 'n pangucap vervatte gezegde van den volzin.

In een zin als yekān pamawan Suputri, dat was de plaats waar de Prinses heengebracht werd, BK. 74, spreekt het van zelf dat Suputri als genitief bedoeld is.

In dina ng Rukmarathān pējah magulingan, Rukmaratha sneuvelde jammerlijk, neerrollende, BY. 11, 3, is dina bijwoord, 'n pējah, gezegde; het heet niet pējah zonder n, omdat het in de bedoeling ligt te doen uitkomen, hoe hij sneuvelde.

Wij drukken zulks uit door den klemtoon. Yekān kadang mitra ngaranya, dat heet een verwānte, een vriend, BK. 116. Yekān umundang, die was het, die riep, 74. Wruh ring ceṣṭā Tilottamān mijil, Tilottamā merkte (of: begreep) de beweging, en kwam naar buiten (met klemtoon), 58. Wuwus nikang sakhi 'n kapūhan, de vriendinnen, in hun droefheid, zeiden, 61. Lingnya 'n prasama tumandang, zij zeiden, terwijl zij gezamenlijk aanvielen, 60. Hetu nira 'n amet langö, de reden, dat hij vermaak zoekt.

Een eigenaardige wijze van uitdrukking is mēne 'n winētēngakēn, mēne 'n wijil, dadelijk nadat (het kind) in den moederschoot werd opgenomen, werd het geboren, Ādip. 21. In onze taal zou men den zin kunnen weêrgeven met: „zóó ontvāngen, zóó geboren“; vgl. een uitdrukking als „zoo gewonnen, zoo geronnen“. Doch er blijft nog een verklaring te zoeken van 't feit dat in den voorzin op *z* volgt een werkwoordsvorm, terwijl in den nazin de stamvorm wijil gebezigd wordt. Als ik het wel begrijp is mēne 'n winētēngakēn eig. „zoodra als het in den moederschoot opgenomen werd“; men stelt zich dus een handeling voor die verricht wordt; wijil duidt op een plotselinge verschijning. In ons „zoo gewonnen, zoo geronnen“ worden beide deelwoorden met nadruk uitgesproken, maar 't eerste met slepend accent, het tweede kortaf met stootaccent.

Tēkwan caturbhuja sirān triṣirah trinetra, hij werd vierarmig, en driehóófdig, drieoogig, BY. 8, 2. Dit stemt volkomen overeen met Sund. volzinnen als: waḍah gēḍe nja alus, een vat groot en sierlijk; radjana sugih nja adil, de koning was rijk, en rechtvaardig; oraj nu gēḍe nja matih, slangen die groot, en giftig waren.

Irikān sirālabuh apuy, toen, stortte zij zich in 't vuur, BK. 43. Lunghā sang wānarendrār-wwat irung, irang-irang Kumbhakarṇṇān wirūpa, de apenvorst verwijderde zich, den neus medenemende, tot groote schaamte van Kumbhakarṇṇa, dat hij misvormd was, Rām. 22, 89. Merang mūran wirūpa, beschaamd ijde hij weg, misvormd zijnde; ald. Niyatān katēmwa sira dewi Jānakī, zékerlijk zou hij Jānakī aantreffen; eig. het was zeker, dat J. zou aangetroffen (gevonden) worden, 8, 99. Aparan ta prayojana maharāja Janamejaya an magawe yajña sarppa? wat is dan het doel van Koning Janamejaya, dat hij een slangenoffer aanricht? Ādip. Samantara tēkeng tēgal

Kuru narāryya Kṛṣṇān laku, inmiddels kwam K. op zijn tocht in Kurukṣetra, BY. 2, 1. In Nieuwj. zou men zeggen *kurukṣetra* in plaats van an laku.

Gumṣöng ikang rākṣasa an warāharūpa, de reus, die de gedaante van een ever had aangenomen (of: in évergedaante) verbrandde, Ādip. 20. An warāharūpa zou men in onze taal ook kunnen weergeven met „als ever“. Meermalen is an vóór een substantief met „als“ te vertalen; bijv. an panggorawa, als eereblijk, BK. 282.

Dharmmān paritrāṇa rikang daridra, het is een plicht: de armen te beschermen, BK. 117. In 't Skr. zou men zich aldus uitdrukken: dharmo, yad daridraparitrāṇam. Rikang vervangt hier, gelijk zoo dikwijls, den accusatief. Er is reeds vroeger opgemerkt dat het verbaalsubstantief het object in den accusatief bij zich heeft, en in zoover werkwoord is; maar 't subject in den genitief, als zijnde een substantief; wordt an paritrāṇa, gelijk ook Skr. yatparitrāṇam in onze taal overgebracht, dan kan 't relatief behouden blijven in den vorm van 't voegwoord „dat“, doch 't substantief moet vervangen worden door een werkwoord; dus „dat men beschermt“.

Sirang prabhu Suyodhanān muruda sep, het was te laat voor vorst S. om te wijken, BY. 48, 1. Lēnglēng twas irān paninghal i layar dhawaja kumēlab, zij was verrukt in haar hart, terwijl zij de wapperende vlaggen voor zeilen aanzag, 44, 1.

Tan wyartha 'n pangēne, niet te vergeefs, daar het ráakte (wij zouden zeggen: raakte niet mís), BK. 221. Cēb ngör twas ira narapati 'n dēngö sapawarah, geheel vermurwd was 't gemoed van den vorst bij 't hooren van wat gemeld werd, 79. Sāmpunya 'n panginum nikang bala, nadat de troepen gedronken hadden (of, beter: na afloop van 't drinkgelag der troepen), 163. Sāmpunya is „na afloop er van“; nya slaat dus niet op bala. Panginum is substantief, met het feitelijk onderwerp der handeling in den genit. subj. achter zich. Logisch zou sāmpun ni panginum nikang bala op hetzelfde neerkomen, doch dan zou op „'t drinkgelag der troepen“ niet genoeg nadruk vallen.

Irikān paḍāwṛg ikanang wwang, toen kwamen de menschen alle evenzeer in beroering, BK. 155. Hier staat het onderwerp in den nominatief voorafgegaan door a wṛg. Het verbaalsubstantief zou hier in geen geval kunnen staan, omdat het niet met paḍa geconstrueerd kan worden.

Yekān (of yekā'n) tikān (of tikā'n) sūngakēnanta, dat is hetgene, dat door u moet geschonken worden, Sutas. Zoowel op tika als op sūngakēna rust nadruk.

Apet bhāwān pojara, hij sprak innemend, BY. 48, 3; in de hedendaagsche taal zou men kunnen zeggen *ᾤησθησθαι*. Sukhāmbēk i sang munindra an pangrēngö ri kama-hārdhdhika sang suputri, verheugd was de groote Wijze in zijn geest, bij 't hooren van de hoogedelheid der Prinses, Sutas. Vgl. in een boven aangehaalde plaats: twas ira narapati'n dēngö sapawarah. Het verschil tusschen dēngö¹ en pangrēngö zal wel hierin bestaan dat het eerste perfectief, 't laatste imperfectief is. Duidelijk perfectief is an ton hierin: āmbēk Çri-Parameçwari paramatuṣṭān ton narendrātmaja, de Oppervorstin was uiterst verheugd in haar geest bij 't zien van den koningszoon (d. i. toen zij hem in 't oog kreeg), ald. In 't Skr. overgezet is (a)nton drṣṭwā. Saphalān anak nira ta sang Wibhiṣaṇa, zij was waardig het kind (de dochter) te zijn van W., Rām. 8, 140. Kāraṇa nika kita'n ādidewatā, de oorzaak er van zijt gij, die de eerste der godheden zijt (of: als eerste der g.), BK. 225. Wīphala'n kasangga, vruchteloos, daar het opgevangen werd, 223. Ngaran irān ulih i paramayajna de haji, (zoo) heette zij als zijnde verkregen door (of: daar zij een product was van) allervoortreffelijkste offers door den vorst, 46. Huwus katon sang Asurādhīpān lumurug, men zag reeds den vorst der Asura's ten strijde uitrukken (anders uitgedrukt: den v. der A. dat hij (of: die) t. s. uitrukte) AW. 18, 2. Merang minggēka, kociwāmbēk ira yan kālanya'n unggw ing wuri, zij (de twee in voorgaande strofe genoemde goden) schaamden zich om 't hoofd om te wenden, (en) meenden te derven, zoolang zij (de nimfen) zich achter hen bevonden, 1, 8. Yan kālanya'n² is eigenlijk: „wanneer het de tijd was dat“. Naast yan kāla vindt men yan i kāla; bijv. kadi wintang yan i kāla ning tilēm, gelijk sterren bij nacht (eig. wanneer het de nachttijd is), BK. 213.

An garbbheçwara nātha ring Kahuripan, wihaga
nira'n amānuṣādbhuta, terwijl onze Heer en Vorst (Hayam

¹ Dēngö is de oude vorm van rēngö; de oorspronkelijke ḍ heeft zich dikwijls gehandhaafd na een nasaal; vgl. *ḍiṇṇa* e. dgl.

² In den gedrukten tekst is yad een drukfout.

Wuruk) nog ongeboren (eig. nog foetus) was te Kahuripan, waren er voortekens dat hij een wonderbaar bovenmenselijk wezen was, *Nāgarakṛtāgama* 1, 4. An *garbbha* zou men ook kunnen verhalen met „als *foetus*“, indien 't onderwerp van den nazin hetzelfde ware. *Wihaga nira* is letterlijk natuurlijk „voortekens van hem“, ook hier is naar den gewonen regel het eigenlijke onderwerp van 't gezegde uit het nazindeel naar voren gebracht.

Er komen, zoowel in dichtmaat als in proza, niet zelden plaatsen voor, waar de constructie met *n*, an niet wordt aangetroffen, terwijl men die misschien verwachten zou. Bijv. *Rām.* 2, 51: *Sitā*, *sēdḍengnya mētu ngūni*, *laras dularnya*, *Sitā* was, indertijd toen zij geboren werd, vergezeld van een boog. Een sterk sprekend voorbeeld is in *KO.* II: *mangkana lawasnyāmukti sang-ḡāra*, zoo lang duurt het dat hij wereldsch leed smaakt, terwijl in *KO.* I, gelijk te verwachten, staat: *mangkanā lawasanya'n tmuakan sāngsāra*, zoo lang moge (of: zal) het duren, dat hij wereldsch leed ondervinde. Regelmatig heeft deze Oorkonde ook: *samangkana lawasa-nya'n hiḍēpa lara ghātaka*, welk voorbeeld reeds boven werd aangehaald. Wat den volzin *Sitā*, *sēdḍengnya mētu* enz. betreft, zou men kunnen zeggen dat *n* hier achterwege blijft, omdat er geen bijzondere nadruk op *mētu* valt. Inderdaad zal men bij 't lezen van den tussechenzin achter „*Sitā* had“ bespeuren, dat „geboren werd“ zonder eenigen klem wordt uitgesproken. Dezelfde verklaring is toepasselijk op deze verbinding van twee zinnen: *kāla nira'n mahas mamet stri*, *sēdḍeng mahārāja* (genitief) *Janamejaya haṇar mastri*, de tijd dat hij rondzwierf een vrouw zoekende, was toen Koning *Janamejaya* pas getrouwd was, *Ādip.* Men behoeft deze zinnen slechts achter elkaar te lezen om te gevoelen dat op den eersten wel nadruk valt, op den tweeden niet. Ook zal men wel niet kunnen ontkennen, dat het in menig geval van de willekeur des sprekers afhangt, of hij al dan niet iets met nadruk wil doen uitkomen.

In dezelfde functie als *an*, *n* is ook *yan* gebruikelijk. Om dit nader aan te toonen laat ik een aantal voorbeelden volgen.

Voorbeelden van 't gebruik van *yan* als
gelijkwaardig met *an*, *n*.

Kasukan yan ton guru nira, hij werd met vreugde vervuld
bij 't zien van zijn leermeester (of: was verheugd zijn meester te

zien), BY. 46, 9. Het is duidelijk dat yanton noch in constructie, noch in beteekenis verschilt van an ton, nton. I tēlas nira yan panēmbah, nadat hij zijn sēmbah gemaakt had, 3, 6. Dit is hetzelfde als nira'n panēmbah. Mangigēl yan ton Wirāṭātmaja, hij danste bij 't zien (Skr. dr̥ṣṭwā) van Wirāṭa's zoon, 11, 9; vgl. W. mapulih nton bhraṣṭa ning swāt-maja, W. keerde ten strijde terug bij 't zien van 't neêrstorten zijns zoons, 11, 10. Ngkāneng waṇḍira yan kināryyakēn i sang Kurupati, bij den vijgboom was het dat hij door den Kuru-vorst achtergelaten werd, 13, 1. Irika yan katon guṇa Janārdana, toen was het dat de kracht van Janārdana bleek (toén, bleek de k. v. J.). Hier staat de afgeleide passievorm katon, niet de stam ton, omdat geen agens genoemd of anderszins uit het voorgaande op te maken is. Dat de dichter evengoed irikān katon had kunnen zeggen, zoo de versmaat het toeliet, behoeft geen betoog.

Ri rēs nika kasepa yan lumihate halintang nira, uit vrees van te laat te komen om hem te zien voorbijkomen, 2, 10. Kṣaṇa yan paratra, hij was dadelijk dōdd, 45, 9. Nāhan ling nira yan panahanaha, zoo sprak hij, daar hij bange vermoedens koesterde, BK. 101. Hyang Rawi manda yan kēñar, de zon scheen flauw (de zon was flauw bij 't schijnen), 108. Nāhan hetu nghulun yan patangguh, dat is de reden dat ik afraad (de reden van mijn verbod). Agyāgyāgyā yan tumurun, zeer haastig daalde hij neder, 171; vgl. Sang Karṇa ḡghrān tumēḍun sakeng ratha. Kāraṇanya yan patanghi, de oorzaak dat hij wakker werd, 61; denzelfden zin zou hebben: Kāraṇanya 'n patanghi. Tulung aku yan kakingkingan, help mij, die in droefenis verkeer (of: terwijl ik i. d. v.), BY. 71. Ngkā ta rānak-haji yan papanggih, daar dan was het, dat de prins met haar samenkwam, 74. Sāmpun irān marāryyan, arahup ta yan laku muwah, nadat zij een poos rust gehouden hadden, wieschen zij zich, en begaven zich weder op wég, BK. 90. Ya hetu nira yan patakwan i narendra ri sahana nikang sakendriyan, dat was de reden, dat zij den vorst vroeg naar alles wat er in den ganschen Indrahemel was, Sutas. Samayanta yan wijila teki, het is tijd, dat gij nu uitgaat, Hariw. Yan tinghal kadi polah ing kumuda, op het gezicht, zag het er uit als een witte lotus, Sutas. Insteede van de constructie yan tinghal zou men in hedendaagsch Javaansch zeggen ရာဇာဓိပတိ၏မျက်မှန်ကဲ့သို့ or ook ရာဇာဓိပတိ၏မျက်မှန်ကဲ့သို့ Rikān kagyat yan prāpta Nakula, toen

werd hij verrast, dat Nakula gekomen was (of: door de komst van Nakula), BY. 36, 10. Bhaṭāra Guru tuṣṭa harṣaja tumon ng anak yañ jaya, Bhaṭāra Guru was verheugd en blij, ziende dat zijn zoon overwinnaar was, Smar. Hier is 't onderwerp van jaya overgebracht naar 't voorzindeel als accusatief afhangende van tumon.

Nāhan ling nika yan pamarṇṇana ri rūpa nira, zoo waren zijn woorden (zoo sprak hij), terwijl hij Diens voorkomen beschreef (of: ter beschrijving van Diens voorkomen), Sutas. Ri rūpa, eigenlijk een datief, staat hier, gelijk zoo dikwijls, als accusatief, zoodat pamarṇṇana hier volgens een onveranderlijken regel, ten opzichte van 't object, als werkwoord optreedt. Wërēh ning watsa mētu sake tutuknya yan panusu, het schuim van de kalveren dat uit hun bek vloeit bij 't zuigen (of: terwijl zij zuigen), Ādip. Yan panusu beantwoordt aan 't Skr. pibantas, zuigende, doch met nadruk op „zuigende“ naar onze uitspraak. Den geheelen volzin zouden wij intusschen anders uitdrukken, en wel op deze wijze: „het schuim dat de kalveren bij 't zuigen uit hun bek laten vallen“. Dewijl 't onderwerp van dit „laten vallen (uitkomen)“ naar voren is gebracht en verbonden met „het schuim“, en het taalgebruik niet toelaat te zeggen: wërēh winētṭwakēṇ ing watsa in een relatieven bijzin, moet de frase zulk een vorm aannemen, dat het causatief vervangen wordt door 't eenvoudige werkwoord. Mētu, hoewel in onze taal onberispelijk te vertalen met „dat (uit hun bek) vloeit“ neemt geen n, an of yan vóór zich, omdat er niet de minste nadruk op valt.

Niyata yan pējah kabeh, het is bepaald zeker, dat allen gesneuveld zijn, Rām. 8, 134; vgl. niyatān katēmwa sira dewi Jānakī, 8, 99. Enggal yan tēka ring Rasātala, spoedig kwam hij aan in de onderwereld, BK. 224. Sādara prapata yan pangañjali, eerbiedig gebogen, hief hij de gevouwen handen op, Rām. 21, 7. Nimitangku yan layat, de reden dat ik wegga, Wṛtta-S. 103.

Dat yan in plaats van n kan gebezigd worden zonder eenig verschil in beteekenis, daarvan kan men zich overtuigen door de twee volgende plaatsen met elkaar te vergelijken: suku sang Janakātmajā mapēs, mapa yan mogha makas watang juga, de voeten van Janaka's dochter werden machteloos, daar ze op eens zoo stijf werden als een stok, Rām. 21, 6; de ni drēs ing ratha, mapeki n-amoghasiddhi, door den snelheid van

den wagen, daar deze niet falende tooverkracht bezat, Hariw. Mapayan, mapan = apa yan, apān.

Yan-ton beteekent volmaakt hetzelfde als nton. Bijv. sang Duççāsana mangigēl yanton Wirāṭātmaja, Duççāsana danst (van vreugde) bij 't zien van Wirāṭa's zoon (die gesneuveld was), BY. 11, 9, en onmiddellijk daarop: Çrī nātha Wirāṭa çighra mapulih nton bhraṣṭa ning swātmaja.

Hana yan verschilt niet van hanan. Bijv. aneka tēkap ing wibhāga; hana yan sasenādulur, hana saka sapatti, len sapṛtanā, verschillend was de formatie der legerafdeelingen: sommige bestonden uit compleete compagnieën, andere uit bataljons, weer andere uit brigades, BY. 10, 18.

In plaats van matangnya + n vindt men ook het kortere matang yan; bijv. matang yan datēng ring Kurukṣetra Saramā, de reden dat Saramā in K. kwam, Ādip. Doch na matang yan is n niet ongebruikelijk; zoo in een reeds boven aangehaald voorbeeld: matang yan kita n-tēkā usēn; hier valt nadruk op kita, terwijl zulks niet het geval is bij Saramā.

In KO. II leest men: irikā diwaça ny ājña Çrī Mahārāja, yanpanuksuk dharmmasīma; d. i. letterlijk: „toen (naar ons spraakgebruik: dat) was de datum van 't bevel van Z. Maj. den Koning, afbakenende een vrijgebied“. Wij zouden ons anders uitdrukken en zeggen: op dien datum beval de Koning een vrijgebied af te bakenen; of: de afbakening van een vrijgebied. In KO. I heet het eenvoudiger: irikā diwasa Çrī Mahārāja sumusuk ikana alas i Lintakan, op dien datum bakende Z. Maj. de Koning 't bosch Lintakan af. Hier kon de constructie reeds daarom eenvoudiger zijn, dat een woord voor bevel ontbreekt; voorts ook omdat de opsteller der oorkonde het onnoodig vond nadruk te leggen op den datum der handeling.

Na yan, evenzeer als na an en n, treedt een intransitief nu eens als stam, dan weêr in werkwoordsvorm op, en wel zonder merkbaar verschil in beteekenis. Sterk sprekende voorbeelden levert KO. II, waar onmiddellijk na elkander voorkomen: yan mara ring tēgal en yan para ring tēgal, wanneer hij zich naar 't veld begeeft. KO. VII heeft: yan aparaparan umaliwat ing tēgal, wanneer hij ergens heengaande het veld passeert; yan angher ing umah, wanneer hij in zijn huis verwijlt; naast yan hawan, wanneer hij op weg is; ofschoon dit laatste vertaald zou kunnen worden met „op weg“.

Een wezenlijk onderscheid tusschen *an*, *n* en *yan* is het mij niet gelukt te ontdekken. Evenwel schijnt het mij toe, dat bij voorkeur *n* gebruikt wordt in de volgende gevallen. Ten eerste, wanneer onmiddellijk voorafgaat het grammatisch onderwerp, bijv. *rare nēmang siki'n pangidērakēn*; of 't feitelijk onderwerp in den vorm van een pronominaal aanhechtsel of genitief, bijv. *kāla nira'n lumampuh*, en *kāla Droṇa'n inastwakēn*, en *lē-kasmu'n amañcana*. Voorts na verbindingen als *ri tēlasnya*, en dgl., wanneer *nya* beteekent „er van“, en in 't algemeen waar door toevoeging van *n* een partikel relatieve beteekenis krijgt, als in *āpan*, *on*, *maran*; ook waar *n* dient om met zekeren nadruk het volgende te doen uitkomen, bijv. *ndi'n*. *An* en *yan* worden bij voorkeur gebezigd wanneer de beteekenis van „dat, wanneer, terwijl“ nog duidelijker gevoeld wordt; verder in een bepaling van omstandigheid, als *aharēp tuminghala ri sang narendrān ḍatēng*; ook na een tijds- of plaatsbepaling van de in 't nazindeel genoemde handeling, bijv. *ḡghrān wijil of umijil*. Ook vóór substantieven, wanneer de verbinding als een verkorte of elliptische bijzin kan opgevat worden; bijv. *an panggorawa*, als eereblijk; *an garbbha*, dat in 't boven aangehaalde voorbeeld in gedachte als nadere bepaling bij *wihaga nira* behoort. Wijders als *an* dient om een volgende partikel te versterken, bijv. *an mangkana*. Eindelijk vindt men *an* gebruikt, wanneer het feitelijke onderwerp voorafgaat, maar niet onmiddellijk; bijv. *lwir ni panah Bh. an tumanēm*; hier is niet *Bhīṣma* het onderwerp van *tumanēm*, maar zijn *panah*.

Als algemeene opmerking aangaande de behandelde constructies met *n*, *an*, *yan*, zij hieraan toegevoegd, dat ze in 't hedendaagsch Javaansch veelal, niet altoos echter, vervangen kunnen worden door een substantief, gevolgd van een genitivus subjectivus. Ook in de oudere taal komt zulks meermalen voor; bijv. *Rām. 5, 34: niyata pējah ni Rāwaṇa rikang kṣaṇa*; dit, letterlijk overgezet is: „bepaald zeker is de dood van *Rāwaṇa* op dat oogenblik“, doch de bedoeling is: „het is bepaald zeker, dat *Rāwaṇa* dan oogenblikkelijk zal gedood worden (of: sneven).“

Verkorte vormen van persoonlijke voornaamwoorden en hun gebruik.

De oude taal bezit eenige verkorte voornaamwoordsvormen, waarvan 't gebruik tot bijzondere gevallen beperkt blijft. Ze zijn: 1 ps. enk.

k (vóór *w*, *l*, *bh* en *d*: *g*); mv. excl. *kām*; mv. incl. *t*; 2 ps. enk. *m*, *mu*; mv. (en beleefd enk.) *t* (vóór zachte medeklinkers *d*); 3 ps. enk. *n*; mv. (en hoog enk.) *r*. Deze vormen worden, op zeldzame en daarenboven twijfelachtige uitzonderingen na, alleen gebruikt in afhankelijke zinnen; of anders in verbinding met partikels, bijv. met de ontkenning *ta*, waardoor ontstaan vormen als *tak*, *tat*, *tar*; of met *apa*, bijv. *apak*, *apat*.

Behalve *k*, *t*, *r* vindt men zonder eenig verschil in beteekenis: *ak* en *yak*, *at* en *yat*, *ar* en *yar*, zoodat bijv. *k-hiḍēp*, *ak-hiḍēp* en *yak-hiḍēp* alle drie gelijkelijk beteekenen: „naar ik meen, naar mijn gevoel, mijns inziens“. De hieronder volgende voorbeelden moeten strekken tot staving van 't bovenstaande.

Eerste ps. enk. *Lēhēng aku k-mātya lingnyāupamūka*, ik wil liever sneven (eig. dat ik sneve), zeide hij, terwijl 'hij een woedenden aanval wilde doen, *Rām. 22, 89. Nāhan hetunya k-am wit ri kita*, dat is de reden, dat ik afscheid van u neem, 19, 31. *Sangke doṣangku k-anglēs*, alah *tībra mahyun tak-am wit*, tengevolge van mijn schuld dat ik tot u weggeloopen ben (d.i. daar ik mij bezondigd heb door mijn ouders te verlaten om U te volgen), verlang ik ten zeerste geen afscheid van U te nemen, 19, 24. *Merang aku g-lawana ko*, ik schaam mij om jou te bestrijden, 2, 43. *Bāhuntaḷyus*, *lobha hatingku g-wulatiya*, Uwe slanke armen, mijn hart voelt begeerte, wanneer ik ze aanschouw, 12, 44; *iya* is hier de als accusatief dienst doende datief van *ya*, waaruit volgt dat *wulati* hier als actief bedoeld is. *Sahananta haywa malarākparakāng* alas, gij allen weest niet bedroefd, dat ik naar de wildernis ga, 3, 11. *Aparan ike prayojana matangnya aku g-winungu*, waartoe moet dit dienen, dat (eig. waarom) ik wakker gemaakt word? 22, 9; de relatieve beteekenis krijgt *matangnya* doordat *g-winungu* z.v. is als (dat ik w. g. w.); hetzelfde zou uitgedrukt worden door deze constructie: *matangku g-winungu*, en *matangku n winungu*. *Nahan prastāwanyāk kadi malupa ring mitrasamaya*, dat was de aanleiding dat het leek alsof ik (eig. dat ik als 't ware) de bondgenootschappelijke afspraak verzuimde, 6, 170. *Ngke k-tona asihtāt-makaka*, *yan ġirṇṇa musuhtālilanga*, dán zal ik zien dat gij liefde hebt voor Uw ouderen broeder, wanneer onze (of: Uwe) vijanden verdelgd zijn als weggevaagd, 22, 17. *Byakta mātya rasikā si kāsyasih*, *nton aku k-pati mūrçchita*, zeker zal zij gestorven zijn toen zij zag dat ik in

zwijm lag, 21, 76. Kadi tag-waluyāpulih k-hidēp, irikang Daṇḍakakānanāk-hana, het was naar mijn gevoel alsof ik niet weder zou terugkomen, terwijl ik in 't Daṇḍakawoud was, 24, 211. Nahan ikana ta donku we' k-para ngke, dat was mijn doel waarom ik hier kwam, 21, 61. Aku tak-angēnnangēn laki waneh sira tunggal atah, ik, ik denk aan geen anderen man dan aan hem alleen, 5, 58. Saparanta atah ya tūtanangkwa, tak-adohāku saka sukunta, overal waar Gij heen gaat zal ik U volgen, en zal ik niet ver van Uwe voeten wezen, 17, 36. Tag-wruh ryy ajarangkwa ri kita, ik weet niet wat ik U zal zeggen, 22, 19. Matangnya tag-langghana, dáárom ben ik niet weerspannig (ongehoorzaam), 3, 12. Tathāpi tak-tūt mati, niettemin ben ik niet mede gestorven, 21, 19. Sahana nikang watēk Raghu kabeh tak-anon alayū, geen van alle uit Raghu's geslacht zag ik ooit vluchten, 5, 50. Āpan tā mitra kasih, aku tamatak-akadang, want er zijn geen geliefde vrienden, ik heb in 't geheel geen verwanten. Apak-panah paradārabuddhi, omdat ik op een overspelige schoot, 6, 188. Apatak-perung, irangku tansipi, omdat ik geen neus meer heb, schaam ik mij niet weinig, 4, 62. Tumutura tāku ring priya, tamāg-wigilāta ri ko, ik zou toch den geliefde volgen en niet tot jou mijn toevlucht nemen, 5, 59. Tamak-anēmupaḍā bhaṭāra Rāma, ik vind niemand die met R. zou kunnen vergeleken worden, 21, 68. Yak-mātya, wanneer ik dood zal zijn, AW. 314. Musuhta māpēs kadi lumbu yak-hidēp, Uwe vijanden zijn krank als gras, naar ik meen, Rām. 13, 30. Aparan ta guṇangku yak-hanā, wat nut het mij dan nog dat ik er zal zijn? Sangke laranyāk-hidēp, tengevolge van 't leed dat ik gevoel, 11, 34.

Eerste ps. mv. excl. Kami, kām huwus warēg amukti ring jagat, mari yan-prayatna ring ulah salah kēna, en wij, die ² reeds verzadigd zijn van wereldsche genoegens, houden op met te trachten naar averchtsche gedragingen, 8, 119. Nahan

¹ We is een synoniem van de, werk; bijw. „doordat”, enz. Op zich zelf uit de taal verdwenen, is het bewaard in gawe; de zwakkere vorm wi is vervat in Day awi, door, wegens; awi-e is volkomen in bet. en gebruik = we-nya = de-nya; gawi = Jav. gawe. Bulusch we-n = Ojav. we-n (= ηαηαη).

² In 't Duitsch zou men zeggen: „wir, die wir”. In kam ligt inderdaad hetzelfde begrip van „wij” + voorafgaand reflexief.

lwir mami kam-pananguhi, dat was de wijze, waarop wij (voor: ik) wilden tegenhouden (vermanen), 14, 66. Kapwa ya kām-balēs, hilangakēn laranta, al wat wij daarvoor ter vergelding kunnen doen, is aan Uw leed een einde te maken, 20, 64: de *b* is, volgens een klankwet, die o. a. ook in 't Toumbulusch bestaat, de klank waarin een *w* na een *m* overgaat. Nihan tang Āditya yadin ya patyana, nda kam-rēmuk hyang Pr̥thiwi, zie, al ware het de Zon, ze zal uitgebluscht worden, en de Aarde, wij verbrijzelen ze, 13, 32.

Tweede ps. enk. Matang ikā ko m-pujīriya, guṇangku tamar-puji ya, dat is de reden, dat gij hem prijst, terwijl mijn deugden niet geprezen worden, (of: en mijn deugden, ze worden n. g.), Rām. 5, 35. Wij zien hier dat het eerste puji als actief behandeld is, want het heeft als voorwerp iriya (datief voor accusatief) bij zich, het tweede puji is passief.

Eerste ps. mv. kālanta d-winarang, ten tijde van ons huwelijk, 11, 27.

Tweede ps. mv. (en beleefd enk.). Dayanta t-pati ya, moge hij door u (o goden) gedood worden, KO. VII; eig. „moge het uw werk (toedoen) zijn dat gij hem doodt (of: dat hij door u gedood wordt)“, want dāi is de oudere vorm van de, werk; bijw. door toedoen, Lat. per; dezelfde gedachte wordt anders uitgedrukt met deyanyu i pati ya, KO. I. Yan magyā, sakarēnga weh kitāt-parāryyan, al hebt Gij haast, rust dan toch een óogenblik uit, Rām. 8, 11. Ring pārēwāt-aturuturū yathasuka ngke, slaap een weinig naar hartelust hier aan den kánt; ald. Hier heeft at met het volgende gezegde den zin van een beleefden imperatief, of, wil men, verzoek. Zoo ook in: at rēngō ta wuwus mami, hoort gij onze (mijne) woorden! Bh. 70; vgl. den Franschen conjunctievorm: „que vous écoutez“, en ons minder gewoon: „dat gij hoort!“ At-tugēl tēṇḍas ikang Daitya, moogt Gij den kop afslaan van den Daitya! Ud. At rēngyēkēn (voor rēngōkēn, rēngwakēn) teka sapatha-samaya, moogt gij (o goden) luisteren naar dezen mijn eed! KO. VII. Zeer gewoon zijn vormen als t-ulih, keer terug! als beleefde imperatieven ¹. Laku ta t-ruhun tumama ring tilam, ga nu om 't eerst het slaapsaet binnen te treden, AW. 298. Ari Lakṣma-

¹ In tucaṇ en tucaṇēn, laten wij spreken; wij zullen spreken; is *t* zeker geen 2^e ps.; men kan *t* opvatten als verkorting van kita, 1^e ps. mv. inclusief.

nād-wulati tāku, broer Lakṣmana, let toch op mij, Rām. 24, 162. Sira rāma sang nṛpa, nihan sira we d-wulati, 's Vorsten Vader is het dien Gij hier aanschouwt, 24, 198; men zou evengoed kunnen zeggen: denta n-wulati. He nātha, wyartha denta t-haruhara, o vorst, voor niets maakt Gij U ongerust, 15, 37. Ndah wēkangkū, ya matangnya we t-ulih, nu, mijn kind, daarom is het zaak dat Gij terugkeert, 21, 70. Ngke katona asihtāt-makaka, yan çirṇṇa musuhta, dan zal ik zien dat Gij liefde koestert jegens Uw ouderen broeder, wanneer onze vijanden verdelgd zijn, 22, 17. Adēg ta t-amrih, sta dus op en doe Uw best, 7, 99. Ndyā kitāta we t-para, wāár zal het dan zijn dat Gij heengaat? (d. i. wāár zult Gij dan heengaan) 21, 39. Mara t-atutur tatad-waluya sangçaya, opdat Gij tot bezinning komt en niet wederom ongerust zult worden, 24, 197. Nya (l. ndya) t-atak watak wana kitāri, tā rēngō tat-anon rikang bhuwana tibra dukkita uma-dāṇa teki kalarangku tansipi, waar Gij ook mocht navraag doen, zusje, Gij zult niet hooren noch zien iemand zoo diep bedroefd als mij in mijn groot leed (eig. een diep bedroefde die zou evenaren mijn groot leed), 8, 147. Sakrodha pwa hatinta yatt-inujaran, tad-wruh ri don ing wuwus, Gij wordt echter toornig in Uw gemoed, wanneer Gij toegesproken wordt, zonder de bedoeling van den gegeven raad te begrijpen (of: te erkennen), 14, 67. Yadi yat-hēñgāta ring musuh, tat-asēnghit hana sāhasenghulun, als Gij den vijand maar stil laat begaan, zonder vergramd te zijn over de jegens mij gepleegde gewelddadigheid, 4, 62. Çāsana ya gēgēn, tang çāstra d-wulati lanā, volg de geboden, en bestudeer steeds de leerboeken (of: terwijl Gij steeds de l. bestudeert), 3, 53. Ri ḍaḍa-ngku t-unggu t-aturū samenaka, slaap aan mijne borst (terwijl Gij aan mijne borst zijt) genoegelijk, 8, 121. Apa ta guṇā nikāt-hēñg, waartoe zou het dienen, dat Gij U stil houdt? Ike çatrunta d-don sahana pakēna mwanḡ kira-kira, Uwe vijanden, die Gij wilt beoorlogen, tracht allen meester te worden met beleid, 3, 81. Matang yāt-laku t-ulih, opdat Gij terugkeeret, BY. 36, 18. Tañ jayā rikanang musuh adoh, apatt-alah de ni musuhta yāparō, Gij zult Uwe verwijderde vijanden niet overwinnen, omdat Gij zwicht voor Uwe nabijzijnde vijanden (d. i. in Uzelven), 13, 78. Ujarkw ahayu ngūni tat-pituhu ring sabhāpad-wihang, mijn goeden

raad hebt Gij vroeger in de vergadering niet opgevolgd, omdat Gij koppig waart, 24, 34. Nyāku mātya, apa tad-wulati ngwang, zie ik zal sterven, omdat Gij niet op mij let (d.i. U niet om mij bekommert), 17, 67. Tat-apituhu alah mūḍa, Gij geeft geen gehoor daaraan omdat Gij verdwaasd zijt, 10, 55. Prabhu ta turung tamad-wulat i gēlis nira yan-pamanah, nog nooit, Heer, hebt Gij de snelheid gezien van hem (Rāma) bij 't schieten (d.i. de snelheid waarmee hij schiet) 5, 25. Matangnya tānghera tamat-harohara; pahenak āmbēkta tamat-makingkinga, daarom heb geduld zonder ontsteltenis te voelen; stel U gerust, zonder bekommerd te zijn, 21, 52.

Derde ps. enk. Het aanwijzen van plaatsen waar *n* (ook in de verbindingen an, yan, tan enz.) beslist als pers. vnw. moet opgevat worden, is aan bezwaren onderhevig, dewijl het gelijkkluidend is met het relatief *n*. Het is gemakkelijker te zeggen waar *n* geen pers. vnw. is, dan waar het wel als zoodanig bedoeld is. Het is duidelijk, dat *n* in voorbeelden als *sopanangku n-lēpasa* en *wēkasmu n-ahurip* niet anders wezen kan dan 't relatief, wegens het verschil van persoon; zoo ook in *hetu mami n-pēgat sakeng pitṛloka*, de oorzaak dat wij van de wereld der Voorvaderen uitgesloten zijn. Voorts in gevallen als *hetu nira n-wijil*, of *nā ling nirang Kurupati n-pangucap*, en *dalihan irān tinggalakēna sira strī*, het was zijn plan de vrouw te verlaten, en *gēlis nira yan pamanah*, want *n* beantwoordt niet aan 't deftige *sira* en niets verhinderde den schrijver *r*, *ar*, *yar* te bezigen indien hij een pers. vnw. had bedoeld; bijv. *mojar sira yarpamōh tatṛesa ning lēmbu nusu*, hij zeide: door 't overblijfsel van de zuigende kalveren uit te melken; of *kadi megha manghudanakēn paḍa nira yarwehakēnnikang dāna*, hij geleeke een zegen uitstortende wolk, wanneer hij zijn liefdegaven uitdeelde, Rām. 1, 5. Hier is *r* een verkorte vorm van 't pers. vnw. en heeft *ya* op zich zelf reeds de beteekenis van een relatief¹. Voorbeelden dat *r* pers. vnw. mv. is, zijn: *mahyekang wira yarton ri sira paḍa suka*, de helden juichten bij 't zien van hen die allen evenzeer gelukkig waren, Sutas.; en *ḡghra hrū nira yar lēpas paḍa parēng*, snel gingen hun pijlen alle te gelijk af, BK. 206. In een voorbeeld als *nahan ikana*

¹ Voorbeelden van 't gebruik van *ya* als relatief zullen in een volgend hoofdstuk gegeven worden.

wuwusnya we npaněmbah, dat waren hare woorden daar zij haar sěmbah maakte (= denya maněmbah), Rām. 21, 62, zou men geneigd zijn *n* als pers. vnw. te nemen, naar analogie van we-k, we-t, waarvan we hierboven voorbeelden gezien hebben. Doch men vindt ook: awū sirākuṣāsū, wulati sirang Raghuputra we n-kapāṣa, zij schreeuwden bedroefd, huilende, ziende dat R. gestrikt was geworden; sloeg *n* hier op R., dan zou men *r* verwachten. Er is trouwens geen reden om de *n* van we'n, althans in dit laatste voorbeeld, voor iets anders te houden dan het relatief, te minder omdat het volmaakt identische wen van het Toumbulusch bestaan moet uit we + relatief. Bijv. Niitu mahapa'arpa'ar si ina wo si amana, we'n si okki nera wiyamo, woan sera n-tuma'ar sumiwo um posan, toen waren zijn vader en moeder zeer verheugd, dat (eig. doordat, omdat) hun zoon (terug) gekomen was, en zij deden een gelofte om een offerfeest aan te richten. Niitu siwoēn nera kariya um pa'ar, we'n nimakauntung witi si tou'ng kaseke nera, toen werd door hen een offerfeest aangericht uit blijdschap dat zij hun vijanden overwonnen hadden. Niitu woan siya mange witi wanua, woan siyan-tumalingasetoumēriyoriyo witu'm bale ēsa, we'n mahasiwo um posan, en als hij zich naar dit dorp begaf, toen hoorde hij de menschen in een huis rumoerig, daar zij een offerfeest aanrichtten. Uit deze plaatsen, die met een menigte andere kunnen worden vermeerderd uit de verhalen uitgeg. door 't Nederl. Zendelinggenootschap, ziet men tevens dat het Toumbulusch spraakgebruik ten opzichte van 't relatief *n* met het Oudjav. overeenstemt. Later komen we hierop terug.

Bij de ontkenningvormen tan, taman, tapwan is, ingeval 't onderwerp een enkelvoudig en niet voornaam 3de persoon is, moeielijk uit te maken, welk *n* bedoeld is. Hetzelfde geldt van yan, yapwan, wanneer, dat (hij, zij, het) en maran, marapwan, narapwan, opdat. Bij schrijvers die zich regelmatig van *k*, *t*, *r* bedienen, zal waarschijnlijk 't pers. vnw. bedoeld zijn. In zeker opzicht is het een onverschillige zaak, daar beide constructies logisch hetzelfde uitdrukken en bij vertaling in 't Nederlandsch denzelfden toon vereischen. Bijv. een zin als deze: kadyanggā nikanang parārtha manulung wyādhi n-paweh oṣadha, gelijk de onbaatzuchtige menschevriend een zieke redt door hem

¹ Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa.

geneesmiddelen te geven, Rām. 14, 66, laat beide verklaringen toe. Eenigszins dubbelzinnig is: wēkasan pupak ta ikanang gunung n-ibērakēnya sakṣaṇa ḍatēng, eindelijk werd de berg afgebrokkeld, waarne hij wegvloog (en) in een oogenblik terug was, 23, 33; in KBW. wordt *n* hier opgegeven als verkorting van 't passiefvoorvoegsel in, doch om 't passief uit te drukken zou ibērakēn voldoende zijn; ik zou eerder denken dat *n* hier 't relatief is, dienende om den hoofdnadruk te leggen op 't voorgaande, en den bijtoon op 't nazindeel, of wel „hij vloog er mee wēg (of: het werd door hem in de vlucht meegenomen)”. Voor de opvatting van KBW. schijnt echter te pleiten, Rām. 15, 57.

Zeër dikwijls wisselt het deftige *r* (ar, yar) af met *n*, hoewel het denzelfden persoon geldt; bijv. pijēr sang Rāmārton ta sira (hen), en onmiddellijk daarop tanwruh en tatanwruh (hij, Rāma), 16, 166. Zelfs van een mv.: apatanpasahāya tunggal tunggal, dewijl zij (Rāma en Lakṣmaṇa) geen enkelen gezelschap hebben, 4, 66. Toch zegt dezelfde schrijver elders bijv. apatak-ton kita, dewijl ik U niet zie, 11, 23.

Derde ps. mv. en hoog enk. Waling nira musuh ḍatēng r-adēgakēn langkap nira, in de meening dat een vijand aankwam, richtte hij zijn boog op (of: naar zijn meening kwam een vijand aan, zoodat hij z. b. oprichtte), Rām. 3, 42. Nā ling nirār-adēgakēn ta laras nirāgōng, zoo sprak hij, terwijl hij zijn grooten boog oprichtte, 2, 43. Salawas nira r-unggu ringng alas, zoolang als zij in 't woud zich bevonden, (Rāma en Lakṣmaṇa) 4, 23. Atiḍighra mangkin aruhur ta sira, rikanang Udaya r-unggu katon, zeer snel steeg hij (de Zon) al hooger en hooger, terwijl hij zichtbaar zich op den Opgangsberg bevond, 8, 42, doch onmiddellijk daarop ya matangnya n-unggu rikanang Udaya, dat was de reden, dat hij zich op den Opgangsberg bevond. Lawan sēḍēngnyān niyata'n sirār-pējah, en toen het beslist zeker was dat hij gesneuveld was, 21, 54; hier kunnen *a* en *n* niet anders dan relatieven zijn; logisch onverklaarbaar is het dat door de toevoeging van *ar* het relatiefbegrip tweemaal wordt uitgedrukt. Hana satwa ḡaḡa kanakār-pinahat, er waren dieren, hazen van goud, uitgebeiteld, 8, 44. Bharatārparō ri sirang tinamuy, r-adēg ang¹ bala wānara yarpaṇaḍah manginum, mèt dat Bharata de gastvrij onthaalden

¹ De HSS. en gedrukte tekst heeft ing, doch dit is foutief.

naderde, stonden de apen op van 't eten en drinken, 26, 25; op te merken valt dat op „eten“ in dezen zin ook in onze taal een nadruk valt, terwijl bij „drinken“ de toon daalt. *Hati nira hewa denya tamatan kawēnang sinikēp, r-ayat ikanang laras, r-araharah ya rikang warayang*, hij was inwendig wrevelig doordat (het wild) niet kon gepakt worden; hij legde zijn boog aan, mikte met de pijl, 5, 44; in dit voorbeeld en 't voorafgaande duidt de eigenaardige herhaling de gelijktijdigheid van twee handelingen aan¹. *Tātan salah r-araharah ya ring arddhacandra*, zonder falen, mikte hij op hem met de halvemaanpijl, 2, 34; hier heeft *r* geheel dezelfde functie als 't relatieve *n*, namelijk om te doen uitkomen dat de handeling tansalah was. *Kapindra Sugriwa wēruh ring inggita, ratagg ikang wre sahananya mangkata*, de apenvorst S. begreep den wenk, zoodat hij de apen alle opriep om te vertrekken, 11, 49. *Kāla nirārtibā*, op het oogenblik dat hij viel, 20, 63. *Saḍatēng nirār-ujari dewi Jānakī*, zoodra hij gekomen was, sprak hij (*Rāwana*) tot J., 8, 113. *Malarār-wulat ri sira dewi Jānakī*, (de boomen) waren bedroefd bij het zien van J. (of: terwijl zij zagen), 8, 96; *kadi luhnya yar-wulati dewi Jānakī*, het (de afgevalen bloemen) waren als het ware hun tranen, terwijl zij J. aanschouwden, 95. *Kadi dukha sang Raghusutār-haneng*, gelijk het leed van R. terwijl (of: toen) hij in 't woud was, 8, 107. *Nā ling nirang Daḍawadanār-puji ng anak*, zoo sprak D., zijnen zoon prijzende, 20, 76. *Mari r-pawēḍihan malit*, hij (de koning) hield op met fijne kleederen te dragen, 3, 21. *Malih ta sira, tūt hawan r-angēnangēn ta sang Rāghawa*, hij ging dan, den geheelen weg over steeds denkende aan Rāma, 3, 18. *Malawas sirār-papangguh masneha lawan mahādewi*, langen tijd (reeds), was hij in huwelijksmin vereenigd met de koninginnen, 1, 20. *Ling nikanang waneh r-umanuman awaknya*, zoo spraken anderen, op zich zelve grommende, 20, 69; *umanuman* is hier bedrijvend, doch een stam. voorafgegaan door *r* kan evenzeer passief bedoeld zijn; bijv. *matang ika ko m-pujiriya, guṇangku tamar-puji ya*, dat is de reden, dat gij hem prijst, terwijl mijn deugden niet geprezen worden, 5, 35. Bedrijvend echter in: *tamak-akadang tar-wulat rāma-reṇa*, ik heb geen verwanten, daar mijn ouders

¹ In 't Skr. geschiedt zulks door *ca-ca*, dus op geheel andere wijze.

niet naar mij omzien (niet om mij geven, Skr. *anapekṣa*), 19, 24. *Hana dūta yekana tēkā mēne*, *r-hiḍēp*, er zullen aanstonds boden komen, begreep hij (*Hanuman*), 8, 100. *Satēka nirār-waraha ta si Marīca*, zoodra hij gekomen was, gaf hij instructie aan *M.*; *ar-waraha* duidt aan dat de hoofdnadruk valt op *satēka*; in 't Skr. bezigt men in een overeenkomstig geval *ewa*; bijv. *drṣṭwā* is „bij 't zien, gezien hebbende“; *drṣṭwaiwa*, zoodra hij zag; onze taal heeft tot haar dienst het rhetorisch accent; 't Oudjav. bedient zich van de constructies die wij hier behandelen.

Lumaku sang *mamet tar-mangel*, de zoekende ging op weg, onvermoeid, 3, 32. *Kepwan sira tar-wēnang sumahur*, hij werd verlegen en kon geen antwoord geven, of: zonder een antwoord te kunnen geven. *Sumahur ta sirānumodā tarpami-hang*, antwoordde hij toestemmend zonder te weêrstreven, 1, 56. *Paradāra kewala manahmu tar-waneh*, slechts echtbreuk heb je in den zin, geen andere dingen, 8, 130. *Malawas tarpānak*, daar hij langen tijd geen kinderen had, 1, 21. *Tātar-pangguh Maithilī, çighra lunghā*, toen (of: daar) hij *M.* in 't geheel niet vond, verwijderde hij zich spoedig, 8, 63. *Ndya matangnya tarpapagakēn sireng alas*, om welke reden is hem (*Rāma*) niet tegemoet gegaan in 't woud? 8, 129. *Yekāsaṇḍing tar-madoh nityakāla*, die naast hen zaten, steeds nabij, 8, 67. *Anghing wwil kweh, tarparowang sira wwang*, slechts een menigte demonen, zonder menschen tot gezellen te hebben, 8, 91. *Āpa tar-warēg asangga*, daar zij niet verzadigd waren van 't paren, 12, 24. *Matang yar-intar sira*, de reden dat zij heengingen, *Ādip.*; hier is 't pers. vnw. dubbel uitgedrukt. *Munggw ing syandana, çighra yar-putērakēn ta saṇ-jata nira*, hij nam plaats in zijn karos, spoedig zijn wapen rond-draaiende, BK. 219, 7. *Sira tapwa yar-wruh irikang ma-hoṣadhi, gēlāna kepwan angadēg*, daar (of: toen) hij 't wonderkruid nog niet zag, stond hij moedeloos en verlegen, *Rām*, 23, 33. *Yarton*, bij 't zien, terwijl zij zagen; ook: terwijl hij (een voor-naam persoon) ziet; in 't gebruik is *yar* niet anders dan een deftig *yan*, doch alleen wanneer 't onderwerp een 3de pers. is.

Aanmerking I. Het relatief *n*, in 't Nieuwjav. te loor gegaan, leeft in eenige van de verwante talen nog krachtig voort. In 't Sangireesch worden de vragende voornaamwoorden *isai* en *apa* door toevoeging van *n* relatieven. Dus *daringihē*, *isai'n piā tulī ipakipēdēdaringihē*, hoore, die ooren heeft om er meê

te hooren; isai'n piā, sarung onggotang, dingangu isai'n tala, relain pangalakeng u apa'n si sie, die heeft, (dien) zal gegeven worden, maar die niet heeft, (dien) zal nog worden afgenomen wat hij heeft ¹. Men vergelijke een verbinding als apa'n, eig. wat dat, met het Fransche qu'est ce que; isai'n is eigenlijk „wie die“. In het Toumbulusch hebben wij *n* reeds aangetroffen als bestanddeel van we'n, doordat, omdat, dat. Ook vóór werkwoordsvormen komt het gebruik van *n* met dat in 't Oudjavaansch overeen. Bijv. ja niitu siya'n sumalu u lalan itii, toen volgde hij dezen weg. Niitu siya'ng ² kumua wiya si ina wo si ama ni okki, toen zeide hij tot de moeder en den vader van dit kind. Niet minder gebruikelijk is an, gelijk in 't Oudj. Bijv. rei kampe rou u linampangan, an siya milek um banua ěsa, hij was nog niet ver daar (op dien weg) gegaan, toen hij een dorp zag. Niitu wo an siya mange witi wanua itii, en toen begaf hij zich naar dit dorp. Wo an siya'n sumalu u lalan itii, ikaayo mo ma witi atas katoroan um banua Pasambangko, én hij volgde dezen weg, totdat hij zich vlak boven 't dorp P. bevond. Wo an siya ³ mawuri witi tu'ur um punti itii, en hij ging terug naar dezen pisangstam. Het gedurig voorkomende wo an-wo an duidt eene quasi-gelijktijdigheid van twee handelingen aan; bijv. Wo an siya'n tumonton un opas, wo an nitu sokĕppĕn ni pongkor, nauwelijks liet hij den hengel dalen, of het werd opgeslokt door een visch; eig. òn hij liet den hengel dalen, òn het werd opgeslokt door een visch. Dit is te vergelijken met het Skr. gebruik van ca-ca, terwijl an de functie heeft van onzen klemtoon. Dit verklaart ook het gebruik van an vóór partikels ter versterking; bijv. ambiya'm bale, in 't huis; antare, dádelijk; vgl. Oudj. anmangkana, zóó. Verder is m. i. met an identisch het Makassaarsche ang, dat zoo dikwijls voorkomt in de uitdrukking ang kana, zéggende. Het Toumbulusch verkiest in een overeenkomstig geval kuanna, zijn zeggen, en 't Maleisch kataña; zeer verklaarbaar, dewijl de substantiefconstructie de relatieve vervangen kan. Vraagt men zich af in welke verhouding an en *n* tot elkaar staan, dan komt men,

¹ Zie Adriani, Sangir. Spr. bl. 248, vg.

² De *n* gaat voor gutturalen in ng over.

³ Eigenlijk sija'm; de *n* gaat vóór lipletters over in m, en valt dan vóór m uit (zoo de spelling juist is).

gelet op het feit dat in 't Ibanag *a* als relatief dienst kan doen, tot het besluit dat *an* in elk geval *n* bevat. Het is mogelijk, zelfs hoogstwaarschijnlijk dat *a* in de eerste plaats een demonstratief is, en als artikel in 't Makassaarsch optreedt, maar er is een nauw verband tusschen betrekkelijk vnw. en lidwoord, en het is niet noodzakelijk aan te nemen dat *a* in *an* niet reeds als relatief gevoeld werd, want een verbinding van twee relatieven tot één woord is niet ongewoon. Een tegenhanger is *yadin*, *yadyan*, bestaande uit het relatief *yadi*, en *n*, *an*; het onderscheid zou alleen daarin bestaan dat *yadi* Skr. is, en *a* inheemsch. Ak is dus *a*, dat, + *k*: dat 'k; *at* = *a* + *t*: dat ge; enz. Yan is op dezelfde wijze te verklaren: *ya* is in 't Oudj., Ibanag, enz. „hij, zij, het; dezelfde,” en ook „degene die, hetgeen;” in 't Ojav. ook „dat” = *yan*. Zie hier eenige bewijspplaatsen. De *ni musuhta yāparō*, door Uwe vijanden die nabij zijn, Rām. 13, 73. *Mātus sang bala Daitya ya pējah*, bij honderden sneuvelen de Demonenmanschappen (eig. bij h. waren de D. die sneuvelen), Sutas. *Niyata juga yāhurip muwah*, het is geheel zeker, dat hij weder levend wordt, AW. 141. *Mungōng tanwruh yāwaknya wuta tēkap ing rāga wiṣaya*, hij verdwaast, niet merkende dat zijn persoon zelf verblind is door zinnelust, 58. *Niyata ya mapasah mwang tibā ring Aweci*, zeker is het, dat hij te gronde gaat en ter Helle daalt, Rām. 19, 30. Het veelvuldig voorkomende *awās ya* beteekent hetzelfde als *byaktān*; bijv. *Awās ya kita kewala kahyunanya*, zekerlijk zult Gij alleen door haar begeerd worden, 2, 52. *Pējahāwās ya kasāmbya*, hij zal omkomen, zekerlijk verschalkt worden, 1, 53; vgl. de Grieksche uitdrukking *δηλόρον*. Opmerkelijk is ook dat *ya*, waar het tusschen twee adjectieven staat, geheel overeenkomt met Sund. *nja*. Bijv. *hana ta prasāda maruhur ya magōng*, er waren torens hoog en groot; *hana maṇḍapādbhuta ya ratnamaya*, er waren wonderschoone, uit edelsteen bestaande voorhallen, 8, 54. Zelfs in 't Nieuwjav. ofschoon in een ouderwets gekleurde taal, ontmoet men soms *aa* als relatief; bijv. *aaanaajagm* HS. Babad; dit vergelijkte men met Sangir. *isai'n*. Of Sund. *nja* soms eenvoudig een bijvorm van *ya* is, is een vraag die we hier laten rusten. Hoe licht een demonstratief overgaat in een relatief, blijkt o. a. uit ons eigen die, dat, Duitsch der, die, das, Engelsch that, en niet minder uit het Bugin. *iya*; bijv. *Na iya ro arunge*, *ēngka-ni seuwa anana*, *iya riyasēnge Mu-*

hamma, en die vorst had een zoon, die M. genaamd was ¹; doch men zou ook kunnen zeggen: „hij was genaamd M.“, en dit is zelfs verkieselijk, omdat 't Bug. gelijk ook 't Makassaarsch een betrekkelijken bijzin uitdrukt op dezelfde wijze als 't Oudj. door de verbinding der verkorte voornaamwoorden met het gezegde. Het Maleische yang dankt zijn relatiefbeteekenis aan ng, dat een verkorte vorm is van Ibanag nga; ook in 't Oudj. komt ng op zich zelf een enkele maal als relatiefpartikel voor, o. a. BY. 1, 7.

Aanmerking II. In 't Makassaarsch en Bugineesch dienen verkorte voornaamwoordsvormen om uit te drukken wat in 't Oudj. geschiedt door *n*, *an*, en anders door genoemde verkorte vormen. De meest gewone vormen zijn: 1 ps. enk. Mak. en Bug. ku; 2 ps. enk. Mak. nu, Bug. mu; 3 ps. na. Bijv. Mak. ngapa nu-lampa, waarom (met klem) gaat gij? Vgl. Oudj. bijv. ndi'n hana, of Sund. ti mana nja asup? Fransch „pourquoi est-ce que vous allez?“ Mate na-lollong djing, hij stierf door een geest weggevoerd wordende, dewijl hij door een geest werd weggevoerd ²; Bili na-katinrowi, een kamer, door hem beslapen; e. k. waarin hij slaapt. Leyang na-pamantangi, een hol, dat hij bewoont. Sura leba ki ku-djandji, een geschrift, dat ik u beloofd heb. Pon na ta nuw-asènga, zoo gij dat niet weet. Ta na-papi-sabiyangi, hij geeft er geen kennis van. Bugineesche voorbeelden: Iya-mi ku-ěngka, dáárom slechts, ben ik er. Wanuwa na-onrowi, 't land, dat hij bewoont. U-papada ko tau na-tikěng setang, ik vergelijk u met iemand die door een duivel bezeten is. Engka-ni duwa ana na-djadjang, er waren twee kinderen, die hij teelde. Ri lino tě kumatjěnnang, in deze wereld, ondervind ik geen geluk. Muw-angaiwi ro iko na-surowi anu, gij erként, dat gij het zijt, die iets bevolen hebt (eig. die bevolen heeft, of: door wien bevolen is). Gangka iko naritaro djěnnang, sedert gij tot Dj. aangesteld zijt. In deze twee laatste voorbeelden nadert de constructie die van de Oudjavaansche met *n*, want wil men in deze taal 't pers. vnw. bezigen, dan zou na ko een vorm met *m* moeten volgen, ofschoon ik nooit iets anders aangetroffen heb dan bijv. hetu nya ko 'n-laku, e. dgl.

Aanmerking III. Het gebruik van de verkorte voornaamwoordsvormen is zeer ontwikkeld in de zgn. Melanesische talen, die hoezeer

¹ Voor andere voorbeelden zie Matthes, Boeg. Spr. § 245.

² Jonker, Biman. Spr. 3, noot 1.

7° Volgr. V.

ze phonetisch veel geleden hebben, in andere opzichten veel ouds bewaard hebben. Terwijl ik in 't algemeen verwijs naar 't inhoudrijke werk van R. H. Codrington, getiteld „The Melanesian Languages“, vestig ik hier in 't bijzonder de aandacht op 't gebruik dier vormen in de taal van Norbarbar (Ureparapara) en van Maewo (Aurora).

't Norbarbarsch heeft in den Onbepaalden Tijd des werkwoords o. a. deze vormen: enk. 1 ps. no ka van (voor ko, door klinker-assimilatie), gewestelijk no k-van, ik ga; 2 ps. niek wu van; 3 ps. kie ni van (gewest. ke n-van); mv. 1 ps. kemem (gewest. kamam) van (excl.); ren (gew. gen) van (incl.); 2 ps. kimi van; 3 ps. ker van. No, ino, in 't Mota nau, inau is de volle vorm van den 1 ps., = Aneityum ainyak, nyak, Toubulusch niyaku¹; niek uit nikau, Tag. ikau van den 2 ps.; kie, ke van den 3 ps., eigenlijk een aanwijz. vnw. = Oj. iki, ike, of ikihën en Nj. kiye; kemem (kamam), wij (excl.) bestaat eigenlijk uit den vollen vorm keme (kama) = Oj. kami + mami; ren (gen), wij (incl.); kimi, gijlieden, = Oj. kamu; kier (ker) bestaande uit kie (ke) en meervoud r = Oj. ra. No k-van, enz. komt geheel overeen met Oj. aku k-para; ko m-para of ko mu-p; iki (ya) n-para; kami kām-para; kita t-para; kamu para; ya r-para (iki r-para).

In 't Maewo staan de volle vormen gewoonlijk in hoofdzinnen, de korte in bijzinnen. Bijv. nau u toga ne revereve, ik zit en schrijf; beter gezegd: ik zit te schrijven; niko n t. go r., gij zit te schrijven; ia u t. ti r., hij zit te s.; gida u t. te r., wij (incl.) zitten te s.; gami u t. ge r., gijlieden zit te s.² De overeenkomst met het Oudj., Bug., Mak. is onmiskenbaar.

¹ Ten onrechte ziet Codrington, o. c. p. 387 in no een verbaalpartikel.

² Ook hier ziet Codrington o. c. p. 414 in ne go, enz. verbaalpartikels.